

Ks. Ryszard GROŃ*

WPLYW *VITA MARTINI* SULPICJUSZA SEWERA NA *VITA NINIANI* AELREDA Z RIEVAULX

Vita Niniani autorstwa Aelreda, mnicha cysterskiego z angielskiego klasztoru w Rievaulx¹, relacjonuje święty żywot Niniana, apostoła tubylczych Piktów w V w. na terenie południowej Szkocji. Treść tego utworu wykazuje pewne podobieństwo do opisu życia i działalności galijskiego świętego z IV w. – Marcina z Tours, dokonanego przez Sulpicjusza Sewera. Obydwa utwory o charakterze hagiograficznym miały za zadanie służyć czytelnikom jako budujący przykład życia w wierze i w cnotach chrześcijańskich. Podobieństwo obydwu żywotów oraz popularność w środowisku cysterskim *Vita Martini*, przy jednoczesnym niemal zupełnym braku wzmianek historycznych o życiu Niniana, każą wnioskować o pewnym wpływie pierwszego utworu na drugi. Wielkie dokonania misyjne św. Marcina w Galii opisane w *Vita Martini*, mogły posłużyć Aelredowi za tło dla opisu dokonań Niniana.

Aelred na prośbę osób zainteresowanych postacią historyczną Niniana, mimo braku źródeł historycznych, podjął się napisania jego żywota. Musiała być ku temu ważna przyczyna i wzniosła konieczność, by podpierając się wielkim autorytetem św. Marcina, Aelred mógł spisać ten żywot. Przybliżając motywy powstania *Vita Niniani* i zestawiając historyczną postać jej bohatera z tą wykreowaną przez Aelreda, artykuł ma za zadanie ukazać, na czym mógł polegać ewentualny wpływ *Vita Martini* na utwór naszego hagiografa.

* Ks. dr Ryszard Groń – absolwent Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Nawarry w Pamplo-
nie (Hiszpania); e-mail: ryszardgron@wp.pl.

¹ Aelred z Rievaulx (1110-1167) jeden z najważniejszych, jeśli nie najważniejszy z liderów ruchu cysterskiego na Wyspach Brytyjskich. Pochodził z rodu szanowanych księży, kustoszy lokalnych relikwii świętych w Hexham. Młodość spędził na dworze króla Dawida I Szkockiego. W wieku 24 lat, mimo dobrze zapowiadającej się kariery świeckiej, wstąpił do klasztoru w Rievaulx, gdzie zaraz po odbytych nowicjacie sam został mistrzem nowicjatu będąc odpowiedzialnym za formację nowych kandydatów do zakonu. Ostatnie 20 lat swego życia przewodził klasztorowi w Rievaulx w charakterze opata, doprowadzając go do największego rozkwitu. Napisał wiele utworów w języku łacińskim, z których najbardziej znane to: *Speculum caritatis* (*Zwierciadło miłości*) i *De spiritali amicitia* (*O przyjaźni duchowej*). Szerzej na temat życia i działalności Aelreda z Rievaulx zob. A. Squire, *Aelred of Rievaulx. A Study*, London 1981; M.L. Dutton, *Introduction to Walter Daniel's Vita Aelredi*, w: Walter Daniel, *The Life of Aelred of Rievaulx, and the Letter to Maurice*, transl. by F.M. Powicke – J.P. Freeland, Kalamazoo 1994, 7-88; R. Groń, *Aelred z Rievaulx – wielki zapomniany średniowiecza*, WPT 13 (2005) z. 1, 19-37.

1. Powstanie *Vita Niniani*. Na ogół już prawie nikt (poza Brianem Patrickiem McGuire'em) nie kwestionuje dziś wyników badań XX-wiecznego mediewisty Willhelma Levisona, który ostatecznie określił datę i okoliczności powstania *Vita Niniani* przypisywanego Aelredowi z Rievaulx². Trudność wynikała z tego, że hagiograficzny biograf Aelreda – Walter Daniel – nie podał tego utworu w spisie twórczości naszego opata. Jednakże zachowany tekst *Vita Niniani* w katalogu opactwa Rievaulx od początku przypisywany Aelredowi, jak również krytyka zewnętrzna i wewnętrzna samego utworu, każą niemalże z pewnością wiązać go z autorstwem Aelreda. Prolog *Vita Niniani* wskazuje, że został on napisany na prośbę jednego z biskupów Whithorn³, miejsca, które było dawną siedzibą biskupa Niniana, przywróconą krótko przed 1128 r. dzięki staraniom lokalnego możnowładcy Fergususa, lorda (z) Galloway. Badania Levisona, potwierdzone przez współczesnych badaczy, każą wiązać owego biskupa z osobą Christiana, konsekrowanego w 1154 r., drugiego ordynariusza odrodzonej siedziby⁴. Nawiązanie do wzniesionej z kamienia katedry Whithorn, zbudowanej na wzór kamiennych świątyń galijskich z czasów rzymskich (kiedy działał św. Marcin z Tours), może sugerować, że chodziło o jakieś ważne wydarzenie z życia tej katedry. Zgodnie z tą tezą, *Vita Niniani* mogło powstać w latach 1154-1160, w okresie dojrzałej działalności Aelreda, na prośbę wspomnianego biskupa Christiana (1154-1186), w związku z jakimś ważnym wydarzeniem związanym z katedrą w Whithorn, być może nawet z konsekracją tego biskupa, w celu przypomnienia historycznego znaczenia jej siedziby reinstalowanej dwie dekady wcześniej⁵. Zwrócenie się z tą prośbą do Aelreda, który był już opatem w Rievaulx i miał dobre osobiste kontakty z Fergussem, a także był cenionym doradcą w sprawach polityczno-społecznych północnej Anglii, nie byłoby niczym zaskakującym.

Nie jest jednak wykluczone, że sam utwór mógł powstać o wiele wcześniej, bliżej czasów ustanowienia samej siedziby w Whithorn, tj. po 1128 roku⁶. Tezę tę szczególnie zdaje się lansować emerytowany profesor mediewista z Danii, Patrick B. McGuire, datując go na lata 1130-1133, a więc zanim jeszcze Aelred wstąpił do klasztoru, tzn. kiedy przebywał na dworze króla Szkocji Dawida⁷. Głównym argumentem za tą tezą jest wspomniany wcześniej brak wzmianki o *Vita Niniani* w spisie twórczości Aelreda przedstawionym przez Waltera Daniela. Brak tej wzmianki, zdaniem profesora z Danii, był podyktowany specjalnym pominięciem biografą, wskazującym milcząco,

² Por. W. Levison, *An Eight-Century Poem on St. Ninian*, „Antiquity” 14 (1940) 281-291.

³ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* Prologus.

⁴ Por. F.M. Powicke, *Introduction*, w: Walter Daniel, *The Life of Ailred of Rievaulx*, transl. F.M. Powicke, London – New York 1963, XCII-XCIX; Squire, *Aelred of Rievaulx*, s. 115-116; M.L. Dutton, *A Mirror for Christian England*, w: Aelred of Rievaulx, *The Lives of the Northern Saints*, transl. J.P. Freeland, ed. M.L. Dutton, Kalamazoo 2006, 10-14.

⁵ Por. Dutton, *A Mirror for Christian England*, s. 10-11.

⁶ Por. tamże, s. 11.

⁷ Por. P.B. McGuire, *Brother and Lover. Aelred of Rievaulx*, New York 1994, 42-46.

że utwór ten istniał już zanim nasz bohater wstąpił do klasztoru. Na tym tle, *Vita Niniani* jawiłoby się jako pierwsze dzieło wykazujące już jego talent pisarski bez ścisłego związku ze środowiskiem monastycznym. Oczywiście talent ten byłby jeszcze ograniczony na skutek dość płytkiej edukacji związanej z łaciną kościelną, z jaką mógł się spotkać w Durham i na dworze króla Szkocji. Młody i pełen entuzjazmu Aelred mógł posłużyć się wtedy znanym mu szkolnym hagiograficznym gatunkiem by przedłożyć życiorys wczesnego biskupa lokalnego Kościoła Niniana jako lansowany przez niego ideał poczynań reformatorskich papieża Grzegorza VII († 1085) wdrażany w Szkocji wraz z wstąpieniem na tron króla Dawida, tj. po roku 1124. Jak konkluduje swoje wywody McGuire: „Aelred’s Ninian is a Gregorian figure without a monastic dimension”⁸.

Teza o wcześniejszym datowaniu wzmiankowanego dziełka Aelreda wcale nie musi być bezpodstawną. Amerykańska profesor z Ohio, Marsha L. Dutton sugeruje nawet, że pierwszy biskup odnowionej stolicy biskupiej Whithorn, Gilla-Alden, konsekrowany w 1128 r., mógł sam poprosić Aelreda o napisanie biografii jego poprzednika. Mógł to uczynić, czy to w związku z dedykacją nowej katedry erygowanej jakiś czas po jego konsekracji biskupiej, czy w związku z przeniesieniem tam relikwii św. Niniana. W każdym razie profesor z Ohio bardziej skłania się ku tezie o późniejszym powstaniu utworu ze względu na bliższe kontakty Aelreda z Fergussem i ich wspólne przedsięwzięcia, bowiem od 1147 r., nasz bohater jako opat klasztoru Rievaulx, miał obowiązek corocznego wizytowania jednej z jego czterech filii w Dundrennan, ufundowanej przez Fergususa w 1142 r., a od ok. 1159 r. pośredniczył w sporze między lordem i jego synami. Mógł więc mieć wiele okazji do uczestniczenia w ważniejszych wydarzeniach związanych z kościołami galwegian w Szkocji. Tym bardziej może być to uzasadnione, gdy się zauważy, że Aelred przedstawił Niniana zgodnie z duchowością ruchu cysterskiego, podkreślając u swego bohatera eksponowane przez tę duchowość podstawowe elementy: umiłowanie mądrości, prostoty i zdobywanie cnoty⁹.

2. Biskup Ninian z Whithorn a Ninian Aelreda. Bez względu na to na kiedy datujemy utwór *Vita Niniani*, kluczową jego postacią jest osoba biskupa Niniana. Właśnie jego życiorys w wydaniu Aelreda posłużył do pokazania rangi odnowionej stolicy biskupiej w Whithorn i podkreślenia osobliwej katedry wybudowanej z kamienia na wzór świątyń wznoszonych niegdyś przez Marcina z Tours w Galii IV w.

Historyczny Ninian był prostym biskupem i misjonarzem brytońskim działającym w okolicach Whithorn w Galloway, terenach położonych w południowo-wschodniej Szkocji. Tradycyjnie przypisuje się mu nawrócenie tubylczych Piktów zamieszkujących w V w. tamtejsze ziemie. Do dziś trudno usta-

⁸ Tamże, s. 43.

⁹ Por. Dutton, *A Mirror for Christian England*, s. 13.

lić, o jakie plemię dokładnie mogło tu chodzić. W każdym razie miał on być pierwszym ewangelizatorem terenów południowej Szkocji, o czym do dziś świadczą wiele miejsc jemu dedykowanych. Wiemy o nim bardzo mało, ponieważ nie zachowały się żadne wzmianki z okresu jego działalności. Wszelka posiadana wiedza opiera się na znacznie późniejszych zapiskach historyków, których prawdziwość czasem potwierdzają wykopaliska archeologiczne. Te ostatnie wykazują istnienie wczesnego centrum chrześcijaństwa w Whithorn z ok. V w. Wiadomo też, że już od VII w. przybywały pielgrzymki do grobu św. Niniana uzdrowiciela i cudotwórcy¹⁰.

Więcej informacji, choć i te są zdawkowe, przynosi *Historia kościelna narodu angielskiego (Historia ecclesiastica gentis Anglorum)*, autorstwa angielskiego historyografa Bedy Czcigodnego, datowana na ok. 731 r.¹¹, z której między innymi czerpał nasz opat. Whithorn było już wtedy pod zarządem Kościoła w Northumbrii¹², będącego po wpływie dwóch tradycji kościelnych: celtyckiej i rzymskiej. Niewykluczone, że nasz „historyk” pochodzący z Northumbrii ucharakteryzował (hagiograficznie) Niniana na potrzeby Kościoła rzymskiego, za którym sam się opowiadał¹³. To między innymi dlatego współcześni historycy podchodzą do jego informacji z uzasadnioną rezerwą, sprawdzając – na ile się da – ich prawdziwość przez znaleziska archeologiczne.

Beda widzi w Ninianie najbardziej czcigodnego biskupa i świętego męża narodu Brytonów, który kształcił się w Rzymie. Wspomina o kościele zbudowanym z kamienia, co wówczas w tamtym rejonie było rzadkością, który – z racji pomalowania go na biało – nazwał „białym domem” (łac. *candida casa*). Kościół ten był siedzibą biskupa, a dedykowano go św. Marcinowi z Tours, którego relikwie posiadał obok relikwii innych świętych¹⁴.

Wykopaliska archeologiczne potwierdzają istnienie niewielkiego kamiennego kościoła z ok. V w., pomalowanego na biało, oraz wielką liczbę wyrytych w kamieniu chrześcijańskich imion, co może wskazywać na istnienie w pobliżu klasztoru. Jeśli chodzi o nadanie patronatu nad kościołem w Whithorn św. Marcinowi, David Farmer sugeruje, że Ninian mógł sprowadzić relikwie świętego z Tours i umieścić je w kaplicy, w ramach klasztor lub poza nim. Samo założenie klasztoru mogło być inspirowane marcinowym dziełem

¹⁰ Por. D.H. Farmer, *Ninian*, w: tenże, *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford 2011⁵, 325-326.

¹¹ Ed. B. Colgrave – R.A.B. Mynors: *Bede's Ecclesiastical History of the English People*, Oxford 1969 (rev. Oxford 1991).

¹² Northumbria (dosł. kraj na północ od rzeki Humbrii) było to średniowieczne królestwo anglosaskie położone na terenie obecnej północnej Anglii i południowo-wschodniej Szkocji. W VI w. zostało schryścianizowane, od VIII w. podbijane przez plemiona duńskie, w X w. weszło w skład królestwa Anglii. Głównymi miastami i ośrodkami kultury były: York, Hexham i Durham.

¹³ Szerzej na temat wpływów rzymskiego porządku na dzieła Bedy w Northumbrii zob. A.M. Sellar, *Introduction*, w: *Bede's Ecclesiastical History of England*, transl. A.M. Sellar, London 1912, 24-50.

¹⁴ Por. Beda Venerabilis, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* 3, 4.

i Ninian niekoniecznie musiał odwiedzić świętego w Galii¹⁵. Osobnym dyskusyjnym zagadnieniem jest kwestia podróży Niniana do Rzymu, by zdobyć tam wykształcenie. Brak mocnych kontrargumentów każe przyjąć zarówno tę, jak i wiele innych tez¹⁶.

Aelred napisał żywot Niniana, który dziś jest uważany za sztandarowy, pokazując jak ów święty był postrzegany tradycyjnie. Jak sam zaznaczył w Prologu i Wstępie, oprócz wzmianek pochodzących ze wspomnianego dzieła Bedy, korzystał również z utworu anonimowego pisarza napisanego w „stylu barbarzyńskim”, czy „nieokrzyszonym”¹⁷. Utwór ten jednak zaginął, ale według znawców tematu, mógł on posłużyć za źródło dla innego zachowanego poematu łacińskiego z VIII w. na temat Niniana, autorstwa jednego z mnichów w Whithorn¹⁸. Współcześni badacze przypuszczają, że „barbarzyński” styl utworu, który według słów Aelreda zaciemniał jego prawdziwe „budujące” przesłanie, o które mu chodziło, odnosił się do zbarbaryzowanej łaciny z naleciałościami języka mówionego, którą posługiwał się autor¹⁹.

Podstawowe informacje na temat życiorysu Niniana nasz cysterski mnich zaczerpnął od Bedy, pozostałe wiadomości, szczególnie te dotyczące działalności cudotwórczej apostoła Piktów, mogły być inspirowane pierwotnym utworem²⁰. Zgodnie ze wskazówkami Bedy, Aelred bierze za pewnik pochodzenie brytońskie Niniana, jego wykształcenie w zasadach prawdziwej wiary Kościoła rzymskiego, jego urząd biskupi i działalność misjonarską. Owocem jego pracy misyjnej wśród Piktów miało być ich nawrócenie na prawdziwą wiarę. Ostatnim elementem przejętym od Bedy jest wzmianka o pochówku Niniana w kościele św. Marcina²¹. Te zasadnicze wiadomości uzupełnione przez cuda wzmiankowane zapewne przez pierwotny utwór złożyły się na treść *Vita Niniani*.

Vita Niniani jest utworem hagiograficznym, tzn. dziełem spisany dla moralno-religijnego zbudowania czytelnika, o czym wspomina sam autor²². Jest on prawdopodobnie pierwszą próbką twórczości hagiograficznej naszego pisarza, więc należałoby się spodziewać zachowania w nim tradycyjnej struktury, a tym bardziej zastosowania literackich środków wyrazu właściwych dla

¹⁵ Por. Farmer, *Ninian*, s. 326.

¹⁶ Por. tamże, s. 325-326.

¹⁷ Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* Prologus, ed. W.M. Metcalfe, w: *Pinkerton's Lives of the Scottish Saints*, t. 1, Paisley 1889, 9: „sermo barbaricus”, „sermo rusticus”, tłum. własne. Pomocniczo korzystam z angielskiego przekładu tego dzieła dokonanego przez J.P. Freeland: *The Life of Ninian, Apostle of the Southern Picts*, w: Aelred of Rievaulx, *The Lives of the Northern Saints*, s. 35-38.

¹⁸ Por. Farmer, *Ninian*, s. 326. Tytuł tego poematu to *Miracula Nynie Episcopi*. Szerzej na ten temat zob. Levison, *An Eight-Century Poem on St. Ninian*, s. 281-291; W. MacQueen, *St. Ninia. With a translation of the „Miracula Nynie Episcopi” and the „Vita Niniani”*, Edinburgh 1990, 102-133.

¹⁹ Por. Squire, *Aelred of Rievaulx*, s. 116. Zob. Dutton, *A Mirror for Christian England*, s. 10.

²⁰ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* Prologus.

²¹ Por. tamże.

²² Por. tamże.

hagiografii. W pierwszym przypadku chodzi o trzy części zawierające najpierw wprowadzenie hagiograficzne (1), a potem dwie księgi opisujące po kolei: życie, działalność cudotwórczą i śmierć danego świętego (2), oraz jego działalność cudotwórczą po śmierci (3). W drugim, należy spodziewać się istnienia modeli nakładanych na konkretnego świętego, które imitują czyny i cuda Jezusa oraz różnych uznanych świętych, nierzadko wyrażonych w przesadnych formach retorycznych. I tak jest w rzeczywistości: *Vita Niniani* składa się z trzech klasycznych części, w których nasz cysters, po wprowadzeniu, po kolei opisuje: życie, działalność cudotwórczą i śmierć Niniana (1 księga), oraz jego pośmiertne cuda (2 księga). Spotykamy tu opis zdarzeń i cudów wzorowanych na Jezusie i świętych, przy czym wiodącym świętym jest tu niezaprzeczalnie św. Marcin z Tours.

Główna przyczyna powstania utworu, czyli podkreślenie wagi historyczno-religijnej reerygowanego kanonicznie w 1128 r. biskupstwa w Whithorn z jego katedrą z kamienia oraz hagiograficzny charakter dzieła stosujący swoiste literackie środki wyrazu w celu uwypuklenia cysterskiego ideału religijno-moralnego odbiorcy przy braku historycznych źródeł, to główne elementy, które sprawiły, że Aelred pokazał postać Niniana różniącą się od tej, jaką próbują ukazać nam dziś historycy. Już zapewne św. Beda wprowadził do niej pewne hagiograficzne retusze dostosowując ją do potrzeb Kościoła Northumbrii VIII w. Stąd być może zastany tradycyjny odbiór św. Niniana, którego Aelred wyciągnął z „barbarzyńskiego” stylu wcześniejszego utworu, uporządkował jego czyny, ubogacił jego obraz dostosowując do aktualnych potrzeb, by wreszcie wszystko podporządkować hagiograficznej formie właściwej dla cysterskiego ducha.

Zgodnie z powyższym, Ninian Aelreda ma rodowód królewski. Jawi się jako wielki misjonarz i biskup świętego Kościoła rzymskiego; apostoł pogańskich Piktów burzący ich świątynie i stawiający nowe kościoły; twórca struktury kościelnej diecezji Whithorn w Gallowey na ziemiach południowej Szkocji; święty mąż Boży, cudotwórca i uzdrowiciel, który swoją aktywnością za życia i po śmierci ukazywał moc działającego Boga w Chrystusie pośród swego ludu. Przy tym wykazywał się umiłowaniem mądrości, prostotą, pokorą i miłością, czyli wszystkimi cechami właściwymi dla duchowości pierwotnego ruchu cysterskiego²³.

Analizując treść pierwszej księgi *Vita Niniani* dowiadujemy się, że Ninian był synem lokalnego króla i urodził się w rodzinie chrześcijańskiej zdobywając w niej podstawowe cnoty. Wyjechał do Rzymu, by zdobyć naukę o zasadach wiary i pismach świętych²⁴. W Rzymie szybko dał się poznać ze swej mądrości i pobożności samemu papieżowi, który otoczył go specjalną troską, wyświęcił na biskupa i wysłał na misje do ewangelizowania Piktów w Brytanii. W drodze na misje wstąpił do Tours, gdzie działał św. Marcin, który wy-

²³ Por. Dutton, *A Mirror for Christian England*, s. 11-14.

²⁴ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 1.

wał na nim ogromne wrażenie i którego stał się gorliwym naśladowcą. Wtedy też postanowił, wzorując się na jego dziele, ustanowić strukturę kościelną i zbudować kamienny kościół w swoim kraju²⁵. Po powrocie założył więc biskupstwo w Whithorn wznosząc tam kościół (biały dom) z kamienia pod patronatem św. Marcina, o którym usłyszał, że właśnie umarł²⁶. Następnie Aelred przytacza sześć cudów zdziałanych za wstawiennictwem Niniana²⁷ oraz jego misyjno-duszpasterską działalność i życie duchowe²⁸. Ostatni rozdział pierwszej księgi mówi o śmierci Niniana, która była błogosławiona dla niego samego, gdyż otworzyła mu niebo, natomiast smutna dla ludu, który został pozbawiony ojca i przewodnika duchowego. Ciało świętego zostało pochowane w kościele św. Marcina. Jego moc po śmierci okazała się równie potężna jak za życia, co potwierdzają liczne cuda²⁹, o których mówi druga księga *Vita Niniani*. Aelred wymienia tu cztery cudowne uzdrowienia³⁰, po czym kończy swój utwór zaznaczając, że nie wyczerpują one listy cudów zdziałanych przez Niniana, które aż do jego czasów świadczą o chwale Trójjedynego Boga.

Jak można się zorientować, swoistym wzorem i modelem, który pozwolił Aelredowi zbudować właśnie taki obraz Niniana był niewątpliwie przywołany tu już nie raz św. Marcin z Tours.

3. Wpływ postaci św. Marcina z Tours na obraz Niniana Aelreda. Możliwy jest wpływ postaci Marcina z Tours na *Vita Niniani* Aelreda. Wynikałby on nie tylko ze szczególnej roli, jaką odgrywał ten święty w średniowiecznej kulturze chrześcijańskiej³¹. Cystersi, których wpływ na życie średniowiecznej Europy XII w. był ogromny, niechybnie przejęli dziedzictwo marcinowe. Aelred byłby przykładem tego wpływu w literaturze hagiograficznej.

Marcin był świętym Kościoła żyjącym w latach 317-397 i działającym głównie na terenach Galii. Była ona wówczas jeszcze częścią Cesarstwa Rzymskiego przechodzącego przeobrażenie cywilizacyjne pod wpływem chrześcijaństwa, które w wieku IV stało się jego główną religią. Chrześcijaństwo szybko stawało się religią masową, tracąc stopniowo swą pierwotną świeżość i gorliwość na rzecz świeckich układów, kompromisów z władzą i tzw. światem. Dotyczyło to również niektórych biskupów, którzy uprzywilejowani przez cesarzy z racji sprawowanych urzędów kościelnych (od tej pory i państwowych) przestali wykazywać się gorliwością misyjną właściwą dla Ewangelii, bo pochłonięci byli raczej karierą świecką. Z tego względu istnieje

²⁵ Por. tamże 2.

²⁶ Por. tamże 3.

²⁷ Por. tamże 4-5; 7-10.

²⁸ Por. tamże 6; 9.

²⁹ Por. tamże 11.

³⁰ Por. tamże 12-15.

³¹ Szerzej na ten temat zob. M. Starowieyski, *Wstęp*, w: Sulpicjusz Sewer, *Pisma o św. Marcinie z Tours*, tłum. P.J. Nowak, ŻM 8, Tyniec 2012, 11-44.

jące już wcześniej pustelnie oraz wspólnoty ascetyczne powstałe w Egipcie, Syrii i Palestynie zaczęły teraz oddziaływać swą ewangeliczną duchowością promując życie w czystości, przepełnione pokorą, modlitwą, postem i pokutą. Szybko stały się one zaczynem nowego ruchu reformatorskiego Kościoła, który zaczął obejmować coraz szersze kręgi, także intelektualne. Ruch ten dotarł również do Galii i znalazł ujście w życiu i działalności wielu ludzi Kościoła³², w tym między innymi biskupa Marcina z Tours.

Wyjątkowość Marcina polegała na tym, że połączył on misyjny urząd biskupa z duchowością pustelniczą, wychodząc poza granice miasta do prostego, pogańskiego ludu. Zaowocowało to powstaniem ruchu mniszego pod jego zarządem (Marmoutier) oraz ewangelizacją pogańskiej wsi, gdzie Marcin miał zasłynąć z wielu uzdrowień i cudów³³. To jemu zawdzięcza się podział jego diecezji na parafie i wprowadzenie w nie ducha chrześcijańskiego³⁴. Zauroczony nim Sulpicjusz Sewer (ok. 360 - ok. 420) – adwokat rzymski rodem z Akwitanii, który spotkał Marcina pod koniec jego życia – postanowił spisać jego święty żywot w formie hagiograficznej (ok. 396). W *Żywocie* tym, uzupełnionym później trzema listami i dialogami, wykreował Marcina na wielkiego męża Bożego, cudotwórcę, kontynuatora dzieła apostołów i proroków, świętością zbliżonego do samego Chrystusa, wyznawcę wiary, równego męczennikom pierwszych wieków chrześcijaństwa³⁵. Właśnie ta hagiograficzna spuścizna Sewera stała się w średniowieczu podstawą wszelkiej wiedzy na temat św. Marcina. Tym bardziej rozpowszechniana, że od VI w. Święty z Tours zaczął patronować frankońskiej dynastii Merowingów i Kapetyngów, która stała się załazkiem nowego porządku chrześcijańskiej Francji³⁶.

Marcin Sewera jawi się jako syn pogańskiego żołnierza – trybuna, rodem z Panonii, który za przykładem ojca, w wieku 15 lat wstąpił do armii rzymskiej w Galii przebywając w niej 25 lat. Jeszcze wcześniej, poznając chrześcijaństwo, wbrew ojcu został katechumenem. W Amiens w porze zimowej odział zziębniętego żebraka oddając mu połowę swego płaszcza żołnierskiego. Tej samej nocy we śnie Chrystus ubrany w tę połowę płaszcza pochwalił jego czyn, iście chrześcijański. Dlatego wkrótce Marcin miał przyjąć chrzest, żyjąc w wojsku jak mnich. Nie wstydził się przyznać przed cesarzem Julianem do swej wiary, odmawiając przyjęcia od niego nagrody pieniężnej. Poddany próbie życia, tzn. będąc gotowy umrzeć dla Chrystusa (nazwał siebie „żołnierzem Chrystusa”), został zwolniony z wojska i oddał się pod kierownictwo duchowe św. Hilarego, biskupa z Poitiers. Nie czuł się jeszcze godny przyjąć z jego

³² Szerzej na ten temat zob. C. Brooke, *The Age of the Cloister. The Story of Monastic Life in the Middle Ages*, Mahwah 2003, 28-33.

³³ Por. C. Stancliffe, *St. Martin and His Hagiographer. History and Miracle in Sulpicius Severus*, Oxford 1983.

³⁴ Por. C. Donaldson, *Martin of Tours. The Shaping of Celtic Spirituality*, Norwich 1977.

³⁵ Por. Starowieyski, *Wstęp*, s. 17.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. tamże, s. 31-44; Stancliffe, *St. Martin and His Hagiographer*, s. 341-362.

rąk święceń diakonatu, lecz zadowolił się niższą funkcją egzorcysty. Gdy Hilarego zesłano na wygnanie z powodu walki z arianizmem, Marcin udał się do Panonii, by nawrócić swoich rodziców (tylko matkę udało mu się skłonić do przyjęcia chrześcijaństwa). W drodze nawrócił napadających nań zbójców. Za Mediolanem miał po raz pierwszy spotkać szatana, który mu wypowiedział wojnę do końca jego życia. Wiele wycierpiał od arian, usuwając się na pustelnię koło Mediolanu, a potem na wyspę Gallinaria na Morzu Tyreńskim. Tam onal nie umarł po zatruciu się szkodliwymi ziołami. Po uwolnieniu Hilarego z wygnania nasz bohater udał się na jego spotkanie do Rzymu, ale nie zastawszy go tam powrócił do Poitiers. Wtedy mógł otrzymać święcenia diakonatu i kapłaństwa z rąk Hilarego i założył klasztor koło Ligugé (Locogogiacum), gdzie zasłynął jako cudotwórca. Po 10 latach, wbrew niektórym biskupom galijskim przerażonym jego ascetycznym i niechlujnym wyglądem, Marcin – po śmierci dotychczasowego biskupa Tours – został wybrany przez wiernych nowym biskupem. Jako biskup rozszerzał duszpasterstwo na tereny wiejskie, burząc świątynie pogańskie, by z ich kamieni budować chrześcijańskie kościoły. Był przy tym wrażliwy na biedę i cierpienie każdego napotkanego człowieka; przed okrucieństwem cesarzy potrafił bronić nawet heretyków. W swej pracy apostołskiej Marcin posługiwał się mnichami i mniszkami klasztorów, które zakładał w zakolach Loary. Pierwszym i centralnym miejscem było *Maius Monasterium*, czyli klasztor większy (Marmoutier). Klasztory te były miejscem apostołskiej i duchowej formacji przyszłego kleru. W chwili śmierci Marcina ruch monastyczny, który zapoczątkował liczył ok. 2 tys. mnichów i mniszek. Marcin umarł w wieku 81 lat w Candes, dokąd udał się w celu pogodzenia tamtejszego kleru. Umierał całkowicie pogodzony z wolą Bożą³⁷.

W liście do diakona Aureliusza, Sewer stawia Marcina na równi z męczennikami Kościoła na podstawie jego pragnienia i cnót właściwych męczennikom, czym „dopełnił męczeństwa bez rozlewu krwi”, nie mogąc zrealizować krwawego męczeństwa³⁸. Kwalifikacja ta później przyjęła nazwę „świętego wyznawcy”³⁹. Z kolei w liście, do swej teściowej Bassuli, Sewer opisuje dokładny przebieg jego śmierci i pogrzebu. Marcin umierał położony na popiele i włosienicy, nie pozwalając ulżyć swemu położeniu, ze wzrokiem i rękami skierowanymi ku niebu. Wtedy też stoczył ostatni zwycięski bój z szatanem. Dalej opisana jest jasność, jaka biła z jego oblicza i członków na podobieństwo anioła. Na cmentarz odprowadzał go triumfalny pochód, orszak ludu z miast i wiosek wraz z całą rzeszą mnichów i mniszek. Byli oni smutni z powodu

³⁷ Szerzej na ten temat zob. Starowieyski, *Wstęp*, s. 19-44.

³⁸ Sulpicius Severus, *Epistula 2 (Ad Aurelium Diaconum)*, PL 20, 179-180: „Nam licet et ratio temporis non potuerit praestare, gloria tamen martyris non carebit, quia voto atque virtute et potuit esse martyr, et voluit [...]. Sed quamquam ista non tulerit, implevit tamen sine etiam cruore martyrium”, tłum. P.J. Nowak, w: Sulpicjusz Sewer, *Pisma o św. Marcynie z Tours*, ŻM 8, Kraków 1995, 97-98.

³⁹ Szerzej na ten temat zob. E. Malone, *The Monk and the Martyr. The Monk as the Successor of the Martyr*, Washington 1950 (casus Marcina jest opisany na s. 61-63).

odejścia ich ojca duchowego, ale i uradowani, wiedząc, że ich mistrz jest już w niebie i oręduje za nimi⁴⁰. Półtora wieku później, inny biskup Tours, Grzegorz (538-594) opisał pośmiertne cuda Marcina⁴¹.

Przykład świętości i gorliwości duszpasterskiej Marcina w opisie Sulpicjusza Sewera musiał zainteresować szczególnie reformatorskich cystersów, którzy zaczęli posługiwać się nim w swej twórczości, również hagiograficznej. Wykorzystywano go szablonowo w opisach niektórych wydarzeń, cudów, uzdrowień, a szczególnie umierania cysterskich świętych (np. Malachiasza, Bernarda z Clairvaux czy Aelreda z Rievaulx)⁴². Jednak *casus Vita Niniani* Aelreda wydaje się tu być szczególny. Nie dziwi to gdy weźmie się pod uwagę fakt, że utwór ten jest pierwszą próbą hagiograficzną naszego cystersa. Jak na początkującego pisarza Aelred musiał trzymać się utartego, szkolnego szablonu.

Gdy prześledzi się szczegółowo *Vita Niniani* można odnieść wrażenie, że właściwie cały ten utwór wzoruje się na przykładzie ogólnej działalności ewangelizacyjnej św. Marcina, choć przedstawiony jest on w skromniejszym wymiarze i w odmiennym kulturowo środowisku, właściwym dla duchowości cysterskiej. Ninian jest mężem Bożym (*vir Dei*)⁴³, bohaterem pełniącym podobną misję ewangelizacyjną w stosunku do pogańskich Piktów⁴⁴, który tworzy podstawy diecezji Whithorn⁴⁵, zakłada swój klasztor (o czym nie ma wyraźnej wzmianki, aczkolwiek mówi się o braciach zakonnych, którzy są obecni w refektarzu i towarzyszą mu w jego wyjazdach)⁴⁶, wizytuje wiejskie parafie⁴⁷, jest wrażliwy na biedę ludzką i jej zaradza na ile może poprzez cuda i uzdrowienia, które w jego osobie są znakiem Bożego działania i miłosierdzia⁴⁸. Podobny jest też opis jego chwalebnej śmierci włącznie z zaliczeniem go w poczet świętych męczenników, albo raczej wyznawców⁴⁹.

Na każdym niemal kroku widać jakieś powiązanie ze św. Marcinem. Nie dość, że Aelred wymienia dosłownie imię Marcina lub jego osobę aż 10 razy w swym krótkim utworze⁵⁰, to na dodatek doprowadza do fizycznego spotka-

⁴⁰ Por. Sulpicius Severus, *Epistula* 3 (*Ad Bassulam socrum suam*).

⁴¹ Por. Gregorius Turonensis, *De miraculis S. Martini lib.*, PL 71, 913-1008.

⁴² Szerzej na ten temat zob. T. Heffernan, *Sacred Biography. Saints and Their Biographers in the Middle Ages*, Oxford 1988, 72-122; R. Groń, *Śmierć Bernarda z Clairvaux w świetle „Vita prima”*, VoxP 28 (2008) t. 52, 257-279; tenże, *Śmierć Aelreda z Rievaulx. Między teorią a rzeczywistością*, VoxP 26 (2006) t. 49, 195-207.

⁴³ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 2; 3; 4; 5; 10. Na temat znaczenia zwrotu *Vir Deo plenus*, jaki przydał Marcinowi z Tours jego biograf Sulpicjusz Sewer, zob. C. Stancliffe, *St. Martin and His Biographer: History and miracle in Sulpicius Severus*, Oxford 1983, s. 149-159.

⁴⁴ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* Prologus; 2. Zob. Sulpicius Severus, *Vita Martini* 7.

⁴⁵ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 2; 3; 6.

⁴⁶ Por. tamże 7.

⁴⁷ Por. tamże 8. Zob. Sulpicius Severus, *Vita Martini* 12-15.

⁴⁸ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 6-7; 10; 12; 15. Zob. Sulpicius Severus, *Vita Martini* 16-19.

⁴⁹ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 11.

⁵⁰ Por. tamże Prologus; 2-3; 11.

nia obudwu biskupów, jako że żyją w tej samej epoce, aczkolwiek Marcin jest już u schyłku swego życia (choć nie jest wykluczone, że mogli się spotkać)⁵¹. Wyjątkowa świątynia z kamienia postawiona przez Niniana w Whithorn ma pierwowzór w kościołach galijskich budowanych przez Marcina, skąd *nota bene* miał pochodzić nawet jej kamienny budulec⁵². Już nie mówiąc o tym, że – zgodnie ze wzmianką Bedy – św. Marcin stał się patronem tej świątyni i że w niej po swej śmierci spoczął nasz bohater⁵³. W całym utworze Aelred nazywa Niniana mężem Bożym, czyli tak jak św. Marcina nazywał Sewera. W kilku miejscach utworu naszego cysterskiego hagiografa można dopatrzeć się podobieństwa czynów Niniana do Marcina, szczególnie jeśli chodzi o pastoralną stronę działania obydwu biskupów oraz moment śmierci. Bowiem Ninian, jak Marcin, burzył świątynie (pogańskie) i budował kościoły⁵⁴; konsekrował kapłanów i biskupów, dzieląc teren swych misji na odpowiednie parafie⁵⁵; potwierdził swoją świętość licznymi cudami⁵⁶; umierał z radością wyciekając nieba, w przeciwieństwie do smutku opuszczonego przez niego ludu⁵⁷; podobnie też została określona kwalifikacja jego śmierci, jako bezkrwawego męczennika, czyli świętego wyznawcy⁵⁸. Jak Marcin był ewangelizatorem Galii, tak Ninian został uznany za apostoła pogańskich Piktów⁵⁹.

Mimo wielu podobieństw i reminiscencji marcinowych, jak zawsze w takich przypadkach można zauważyć pewne różnice świadczące o odrębnej specyfice utworu, który jako taki odpowiadał ówczesnym realiom i potrzebom. Przykładowo, uwagę zwraca królewskie pochodzenie Niniana⁶⁰, być może potrzebne Aelredowi do skojarzenia apostoła Piktów z królem Szkocji, Dawidem I, który stał u początków nowej organizacji kościelno-państwowej Szkocji; albo być może dla podkreślenia kompetencji Niniana w rozmowach z władcami świeckimi, gdyż – tak jak Marcin – spotykał się z cesarzami i nierzadko miał na nich dobroczynny wpływ. Trzeba również zauważyć mocny akcent, jaki nasz autor położył na ukazaniu działalności Niniana w jedność z Kościołem rzymskim, czemu miała służyć podróż przyszłego biskupa Whithorn do Rzymu, by się dokształcić i upewnić, że jego nauka i wiara są zgodne z wiarą i nauczaniem papieży⁶¹ – jakby Aelred chciał zaznaczyć, że w prowadzeniu

⁵¹ Por. tamże 2.

⁵² Por. tamże.

⁵³ Por. Beda Venerabilis, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* 3, 4. Zob. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* Praefatio.

⁵⁴ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 6. Zob. Sulpicius Severus, *Vita Martini* 12-15.

⁵⁵ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 6. Zob. Sulpicius Severus, *Dialogi* I 24; II 1.

⁵⁶ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 6-7. Zob. Sulpicius Severus, *Vita Martini* 16-18.

⁵⁷ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 11. Zob. Sulpicius Severus, *Epistula* 2 (*Ad Bassulam socrum suam*).

⁵⁸ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 11. Zob. nota 39.

⁵⁹ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 2; 6. Zob. Sulpicius Severus, *Vita Martini* 7.

⁶⁰ Por. Ailredus Revallensis, *Vita Niniani* 1.

⁶¹ Por. tamże 1-2.

reformy Kościoła trzeba trzymać się Stolicy Apostolskiej. Być może jest to jakiś sygnał dla innych, by trzymali się reformy papieża Grzegorza VII, jak to sugeruje P. McGuire⁶².

Marsha Dutton podkreśla natomiast aspekt typowo cysterski relacji o Ninianie, w sensie ukazania naszego bohatera jako męża Bożego, którego miłość do Chrystusa i Kościoła była zakorzeniona mocno w jego umiłowaniu oraz poszukiwaniu mądrości i prawdy, co oznacza, że jego aktywna służba w Kościele wynikała z głębokiego życia kontemplacyjnego. To one najpierw nakazały mu podjąć podróż do Rzymu by studiować święte pisma u samego Piotra; to one wreszcie pozwalały mu być skuteczniejszym w przyprowadzaniu zagubionych ludzi do Boga i znajdowania przez nich przebaczenia, gdyż łaska Boża wciąż na nich czekała. Temu też miały służyć licznie działane cuda względem słabych i grzesznych. To dlatego jedynie w tym utworze historycznym Aelred używa cytatów z księgi Pieśni na Pieśniach, rysując naszego bohatera jako przyjaciela oblubieńca Chrystusowego Kościoła, kontemplatywnego misjonarza objawiającego Piktom prawdziwego Boga w Chrystusie, z którym po swej śmierci zjednoczył się i raduje się w jego wiecznej mądrości. To wszystko świadczy niewątpliwie o typowo cysterskim charakterze utworu⁶³.

Byłoby przesadą twierdzić, że *Vita Niniani* opisuje postać świętego apostoła Piktów jako swego rodzaju angielskiego Marcina, jednak wiele wskazuje na to, że Aelred skorzystał z Sewerowego życiorysu świętego z Tours, by na jego wzór ukazać gorliwość misyjną swego bohatera i jego oddanie Bożej sprawie. Życiorys Marcina ułatwił mu znacznie to zadanie, tym bardziej, że sam nie miał zbyt wiele materiałów źródłowych. Na szczęście hagiograficzny styl podobnych życiorysów dopuszczał korzystanie z dorobku „budującej” duchowo literatury, a bohater Sulpicjusza Sewera był tu cenionym przykładem.

SAINT MARTIN'S IMPACT ON AELRED OF RIEVAULX' *VITA NINIANI*

(Summary)

The article was written to illustrate the possible impact of *Vita Martini* by Sulpicius Severus on Aelred of Rievaulx's *Vita Niniani*. Both works are hagiographies, thus were written as prime examples of faith and Christian virtues without excessive focus on biographical accuracy, as was common during the medieval period. The works were created in diverse cultural and historical settings: the former portrays the life of Saint Martin of Tours, a very popular medieval bishop of

⁶² Por. McGuire, *Brother and Lover*, s. 42-46.

⁶³ Por. Dutton, *A Mirror for Christian England*, s. 11-14.

Gaul, who was active during the 5th century; the hagiography was written by his disciple, Sulpicius Severus. The latter depicts the life of a missionary active in southern England, also in the 5th century, Saint Ninian of Whithorn. St. Ninian's hagiography was, however, written seven centuries later by a well-known English abbot from Rievaulx, St. Aelred. The possible influence of Sulpicius Severus' work on *Vita Niniani* by Aelred of Rievaulx can be concluded due to the similarities between the two hagiographies, the popularity of *Vita Martini* in Cistercian circles and, simultaneously, an almost complete lack of historical information regarding St. Ninian's life. The fact that Aelred quotes the Bede Venerable's history note from the 8th century – which mentions that St. Martin was St. Ninian's role model in the field of missionary care and pastoral work – as his chief resource, makes this influence all the more probable. To carry out this article's objective, the contents have been divided into three sections: the creation of *Vita Niniani*; a comparison of Bishop Ninian of Whithorn as a historical figure (based on contemporary historical and archeological research) with the portrait painted by Aelred (based on the Bede Venerable's note and a piece of literature by an unknown writer); to finally show a comparison of *Vita Niniani* and *Vita Martini*.

Key words: hagiography, St. Martin of Tours, St. Ninian, Cistercian in British Islands.

Słowa kluczowe: hagiografia, św. Marcin z Tours, św. Ninian, cystersi na Wyspach Brytyjskich.

